

dr hab. Ewelina Kamińska-Ossowska, prof. US
Instytut Literatury i Nowych Mediów
Uniwersytet Szczeciński
ul. Piastów 40 B
71-065 Szczecin

Szczecin, 06.08.2020

**Ocena pracy doktorskiej Pani mgr Małgorzaty Kraśnik pt. *Zum Motiv des Todes in der deutschsprachigen Kinder- und Jugendliteratur (KJL) der Gegenwart. Zu ihrer Rolle und Funktion im Kontext der Erweiterung des Kulturwissens und der Perfektionierung der Sprachfertigkeiten der Schüler*
napisanej pod kierunkiem prof. zw. dra hab. Romana Dziergwy, Poznań 2020, 259 ss.**

Pani mgr Małgorzata Kraśnik podjęła w swej rozprawie doktorskiej temat złożony, porusza się bowiem na gruncie literaturoznawstwa i dydaktyki, ale też nauki o śmierci i umieraniu w połączeniu z poglądami filozofów i teologów. Zebrała traktujące o tej problematyce współczesne niemieckojęzyczne utwory dla dzieci i młodzieży, dokonała ich systematyzacji, ogólnie przybliżyła ich treść, wreszcie przeanalizowała wybrany tekst pod kątem jego przydatności w nauczaniu języka niemieckiego jako obcego, szczególnie w zakresie przekazywania wiedzy o kulturze i rozwijania sprawności językowych. Takim sprofilowaniem tematyki Doktorantka wykazała też, że literatura dla dzieci i młodzieży, wbrew często przypisywanej jej naiwności i tendencji do upiększania świata przedstawionego, nie unika tematów trudnych i dylematów egzystencjalnych, a wręcz przeciwnie – pomaga młodemu czytelnikowi zrozumieć i oswoić to, co zdaje się przekraczać jego możliwości pojmowania.

Doktorantka ma świadomość wielopłaszczyznowości badanej problematyki, więc już we Wprowadzeniu wskazuje różne role ww. literatury (objaśnianie i odkrywanie świata, podsuwanie odpowiedzi na nurtujące odbiorcę pytania, kształtowanie osobowości i postaw). Następnie omawia strukturę pracy i zwięźle informuje o zawartości poszczególnych rozdziałów. Rozprawa liczy ich dziewięć, a kończą ją streszczenia w języku polskim i angielskim oraz spis literatury. Część teoretyczna pracy rozpoczyna się jeszcze w dalszej części Wprowadzenia. Najpierw skupia się na scharakteryzowaniu zebranego na potrzeby dysertacji korpusu 38 tekstów i określeniu kryteriów, jakie przyjęto przy ich doborze: śmierć/umieranie jako centralny motyw, publikacje z niemieckiego obszaru językowego, utwory współczesne, co w praktyce oznacza okres 1975–2019. Ten podrozdział Wprowadzenia (1.2.) jest jedynie ogólnikowym zaznaczeniem problematyki, głębsze rozważania wokół korpusu zostają przedstawione w rozdziałach 7.3.–7.5 dysertacji przy badaniu tekstów o śmierci adresowanych do różnych grup wiekowych. Kolejnym krokiem jest przywołanie dyskusji wokół definicji fenomenu literatury dla dzieci i młodzieży. Tu Autorka odwołuje się do opinii renomowanych niemieckich badaczy przedmiotu (m.in. Göte Klingberg, Karl Ernst Meier, Richard Bamberger, Malte Dahrendorf, Anna Krüger, Winfred Kaminski, Hans-Heino Ewers), ale też do poglądów własnych uczniów z dwujęzycznej klasy z VII Liceum w Poznaniu, którzy w formie mini-ankiety zostali poproszeni o zaprezentowanie swojego rozumienia pojęcia literatury dla dzieci i młodzieży. Wyniki zestawienia tych opinii są ciekawe

(s. 21–23), okazuje się, że młodzież w wieku 18–19 lat, która jest de facto planowanym odbiorcą interesujących nas tu tekstów, nie zawsze jest w stanie zdefiniować badane zjawisko, ale trafnie opisuje jego specyfikę w zakresie treści i poziomu języka oraz własne oczekiwania: książka powinna traktować o problemach ważnych dla danej grupy wiekowej, oferować możliwości identyfikacji z bohaterem, wskazywać rozwiązania problemów lub alternatywne sposoby radzenia sobie z nimi, wspierać fantazję i kreatywność, a w przypadku młodszych – także zdolność czytania i rozumienia tekstu. W ostatnim podrozdziale Wprowadzenia podjęto próbę zdefiniowania pojęcia ‘motyw’, najpierw na płaszczyźnie ogólnej (m.in. w oparciu o teorię Elisabeth Frenzel, Horsta i Ingrid Daemmerichów oraz Zygmunta Czernego), jednak w ostatnim akapicie wskazano na motywy często występujące w literaturze dla dzieci i młodzieży, w tym na śmierć, która jest zdaniem Doktorantki (s. 29) jednym z najstarszych, najbardziej znanych motywów, przyjmującym bardzo zróżnicowane formy.

Po tym wstępnym nakreśleniu ram pracy zamieszczono pięć rozdziałów teoretycznych, które poszerzają pole rozważań. Pierwszy z nich dotyczy tanatologii, wykrystalizowanej w XX wieku nauki o śmierci człowieka, którą Autorka traktuje wieloaspektowo. Wychodzi od ogólnych wyobrażeń o śmierci i umieraniu, zwłaszcza tych rozpowszechnionych w kulturze zachodnioeuropejskiej, przytacza, za Andreasem Klugiem, zagadnienia, którymi tanatologia się zajmuje, a następnie wskazuje na śmierć jako doświadczenie będące przedmiotem zainteresowania wielu nauk i przystępuje do omówienia jej postrzegania w ujęciu filozoficznym, teologicznym, psychologicznym i socjologicznym. Przegląd poglądów filozofów i teologów sięga starożytności, co pozwala na prześledzenie zmian stosunku człowieka do badanego zjawiska, ale też – w rozdziale 2.2. – na krytyczną ocenę współczesnego społeczeństwa, które – hołdując kultowi nieprzemijającej urody i młodości – słyca i wypiera świadomość nieuchronności śmierci. Ta część kończy się przemyśleniami na temat powstawania i rozwoju wyobrażenia o śmierci u dzieci i młodzieży, które oparto na publikacjach Joachima Wittkowskiego, Martina Plietha, Güntera Ramachera, Barbary Kane oraz izraelskich psychologów Sigala Ironi Hoffmana i Sidneya Straussa. Muszę przyznać, że trochę brakuje mi powiązania tych skądinąd głębokich rozważań teoretycznych z rozdziału 2. z badanymi w części empirycznej tekstami. Próba wskazania, z jakimi koncepcjami śmierci młody czytelnik ma w nich do czynienia, pozwoliłaby stwierdzić, czy pisarze wychodzą od przesłanek filozoficznych lub religijnych, czy raczej osadzają opisywane doświadczenie w sferze psychologii (np. trauma, żaloba) lub socjologii (np. odchodzenie ludzi w zaawansowanym wieku). Podobnie luźny związek z badanymi tekstami zdaje się mieć rozdział trzeci, poświęcony realizacji motywu śmierci w literaturze powszechnej oraz tej dla dzieci i młodzieży. Autorka przywołuje najpierw uszeregowane chronologicznie ważne pozycje z zakresu literatury, w których motyw śmierci odgrywa istotną rolę, np. księgi Starego Testamentu, listy apostołów z Nowego Testamentu, wiersze św. Franciszka z Asyżu, Andreasa Gryphiusa i Martina Opitza, utwory Novalisa, Friedricha Nietzschego, cytuje obszernie fragmenty powieści Rilkego *Pamiętniki Malte Lauridsa Brigge*. W części dotyczącej literatury dla dzieci i młodzieży koncentruje się na wybranych starszych tekstach, np. na baśni *Der Gevater Tod (Kuma Śmierć)* ze zbioru Grimmów, dwóch historiach z tomu *Der Struwwelpeter* Heinricha Hoffmanna, których bohaterów czeka śmierć jako kara za nieposłuszeństwo, oraz na utworach nowszych, dwudziestowiecznych, tzw. realistycznych: *Małym Księżciu Antoine’a* de Saint-Exupéry’ego, *Braciach Lwie Serce* Astrid Lindgren i *Oskarze i pani Róży* Érica-

Emmanuela Schmitta. Nie można zaprzeczyć, że te ostatnie stanowią punkt zwrotny w dyskusji o śmierci, jednak przybliżanie treści *Malego Księcia* w obszernych cytatach na niemal pięciu stronach (s. 76–81) nie wydaje mi się tu konieczne, dzieło i jego przesłanie są przecież powszechnie znane. Za cenny uważam natomiast komentarz o zmianie postrzegania śmierci w tekstach dla dzieci (s. 73–76), związanej z odejściem od umoralniania i autorytarnego wychowania oraz przejściem do uczucia współczucia i żalu. W XX wieku, po doświadczeniach dwóch wojen, do zadań tej literatury zaczęto zaliczać przygotowanie młodego czytelnika do akceptacji tego, co nieuchronne (Gundel Mattenklott). Pojawiły się więc odniesienia do śmierci z pobudek patriotycznych lub takiej, która uwalnia od choroby czy cierpienia, skończono z eufemistycznym przedstawianiem odchodzenia, upiększającym lub uwznioślającym to wydarzenie. Proces realistycznego traktowania śmierci nasilił się następnie z początkiem lat 70., kiedy uznano, że nie należy izolować dziecka od trudnych problemów otaczającego go świata, lecz sukcesywnie je z nimi zaznajamiać, w sposób dostosowany do możliwości danej grupy wiekowej. Równie ważny wydaje mi się komentarz na stronie 85, w którym Doktorantka prezentuje poglądy badaczy dotyczące rodzajów śmierci w książkach dla młodego odbiorcy i cele, jakie mogą przyświecać ich autorom: w przypadku tekstów utrzymanych w duchu oświeceniowym dziecko, jako istota samodzielna, ma przy pomocy dorosłego poznać wszystkie etapy życia, aby móc funkcjonować społecznie; w utworach wynikających z tradycji romantycznej wychowanie schodzi na plan dalszy, a śmierć jest często antropomorfizowana – na przykładzie umierania zwierząt można zaznajomić czytelnika z procesami natury, pokazać śmierć jako coś naturalnego, jednocześnie dalekiego od realnych wydarzeń.

Następny rozdział, 4., to swego rodzaju wstęp do przeniesienia punktu ciężkości z tematyki śmierci na teorię literatury dla dzieci i młodzieży. Doktorantka referuje tu stan badań nad problemem śmierci w niemieckojęzycznej literaturze dla młodego odbiorcy. Podkreśla niewielką liczbę publikacji na ww. temat, wymienia m.in. monografię Kathariny Duhr, recenzje opublikowane na łamach prasy (np. w „Neue Züricher Zeitung” w 2006 r. i „Südwest Presse” w 2010 r.) oraz te udostępniane przez specjalistyczne portale internetowe (np. Onlinemagazin Alliteratus). Wyjątkowo szczegółowo traktuje trzy pozycje: czwarty numer czasopisma „kjl&m – forschung.schule.bibliothek” z 2010 roku (notatką opatrzonej jest każdy z artykułów tego zeszytu), zbiór recenzji książek dla dzieci i młodzieży poświęconych tematyce umierania, wydany przez Heike Brandt w 1989 roku oraz sprofilowaną pedagogicznie monografię Christopha Bodarwé. Na marginesie należy zauważyć, że stan badań nad innymi istotnymi dla rozprawy zagadnieniami można znaleźć w różnych rozdziałach, w przypadku rozważań o tanatologii rolę tę pełni fragment rozdziału 2.1.4. (s. 49–50).

Dwa kolejne rozdziały dotyczą różnych zagadnień literatury dla dzieci i młodzieży. W piątym przedstawiono jej literackie, dydaktyczne i społeczne możliwości oddziaływania na czytelnika. Autorka zaczyna od scharakteryzowania książek obrazkowych (Bilderbuch), które stanowią ponad połowę badanego korpusu, szkicuje ich rozwój na przestrzeni wieków, rozpatruje relację między tekstem a obrazem, wreszcie możliwości oddziaływania tego typu literatury w procesie socjalizacji młodego odbiorcy. W swoich dociekaniach posiłkuje się publikacjami takich autorytetów w tej dziedzinie, jak m.in. Jens Thiele, Horst Künnemann, Reiner Wild, Klaus Doderer, Gina Weinkauff, Gabriele von Glasenapp. W moim odczuciu informacje o książce obrazkowej i procesie socjalizacji są zbyt szczegółowe i tylko pośrednio pozostają w związku z tematyką rozprawy, tym bardziej że sama jej Autorka na s. 130 zaznacza,

że w tej pracy warto je zawęzić do literatury realistycznej, zajmującej się konkretnym problemem społecznym, np. środowiskiem rodzinnym, ponieważ tego typu teksty poddaje badaniu. Rozdział 6. jest refleksją nad celowością pracy z literaturą dla dzieci i młodzieży na lekcjach języka obcego. Doktorantka jako nauczycielka w licealnej klasie dwujęzycznej ma doświadczenie w tym zakresie, uczestniczy w różnych aktywnościach poznańskich instytucji kultury, które popularyzują literaturę niemiecką w procesie nauczania (np. Instytut Goethego, Biblioteka Filologiczna NOVUM UAM). Zna teorie naukowe (m.in. publikacje Berndta Kasta, Herberta Mainuscha, Kurta Franza, Bernharda Meiera). Należy jednak zauważyć, że naukowcy niemieccy, zajmując się wykorzystaniem literatury na lekcjach języka obcego, zwykle kierują swe zainteresowanie ku książkom z innych kręgów kulturowych, najczęściej ku literaturze anglojęzycznej i jej zastosowaniu na lekcjach języka angielskiego. Cieszy więc fakt, że mgr Kraśnik podpira się także pracami polskich badaczy, szczególnie Ewy Turkowskiej, która, badając problem, może uwzględnić realia polskiego szkolnictwa. Wydaje się, że to za Turkowską czyni poszerzanie wiedzy o kulturze i doskonalenie sprawności językowych przy pomocy literatury dla młodego odbiorcy częścią tematu rozprawy. Referując cele, jakie przyświecają sięgnięciu po te książki na lekcji języka obcego, zwraca też uwagę na wieloznaczność pojęcia 'kultura' (s. 138–140) i możliwość odnoszenia się doń w procesie nauczania.

Na część empiryczną rozprawy składają się trzy rozdziały o zróżnicowanej objętości, które w porównaniu z częścią teoretyczną (s. 6–144) wypadają nieco skromniej (s. 145–222), jednak realizują zawarte w tytule aspekty tematyczne. W pierwszym z nich, rozdziale 7., Autorka precyzuje zaznaczone we Wprowadzeniu kryteria, którymi kierowała się przy doborze korpusu. Tym razem otrzymujemy dokładną informację, z jakimi typami utworów mamy do czynienia w badaniu: największą grupę stanowią książki obrazkowe dla małych dzieci (20), po nich książki dla dzieci (11), wreszcie te adresowane do młodzieży (7), wszystkie zaliczają się do literatury realistycznej, są tzw. prawdziwymi historiami, które mogą kończyć się tragicznie. Doktorantka wyjaśnia terminy 'realizm', 'narracja realistyczna' (realistisches Erzählen), obok uprzednio wykorzystanej literatury sekundarnej (Meier Weinkauff, von Glasenapp) pojawia się teraz publikacja Carstena Gansela, niewątpliwego znawcy przedmiotu. Jako metody analityczne wskazuje metodę ilościową (usystematyzowanie literatury podmiotu) i jakościową. Tę drugą posługuje się przy analizie pozycji z korpusu w rozdziałach 7.3.–7.5. Najpierw zamieszcza w nich tabelki z tekstami dla poszczególnych kategorii wiekowych, następnie porządkuje je w grupy w zależności od tego, czyją śmierć bohater przeżywa (np. starsi krewni – dziadek lub babcia, starsze osoby z sąsiedztwa, jedno z rodziców, ulubione zwierzątko domowe) lub w zależności od przyczyny śmierci (choroba, wypadek, samobójstwo), przedstawia uzyskane dane w skali procentowej w formie diagramów kołowych oraz zamieszcza tabelki z nagrodami, które przyznano poszczególnym tytułom, w kilku przypadkach z uzasadnieniami jury. W grupie książek dla dzieci mgr Kraśnik szczególne miejsce przyznaje utworom *Oma* Petera Härtlinga z 1975 roku i *Ein Meer voller Sterne* Sigrid Zeevaert z 1998 roku, którym poświęca więcej uwagi. Przy pozostałych tytułach ogranicza się do krótkiej wzmianki o problematyce, z rzadka dodając cytaty. Cenne jest wynikające z powyższego zestawienia wskazanie różnic między sposobem tematyzowania śmierci i jej przeżywania w książkach dla czytelnika w różnych przedziałach wiekowych. Te wynikają choćby z odmiennej wrażliwości dzieci i młodzieży, ze zmieniającego się wpływu środowiska

na bohatera, z jego doświadczeń społecznych, poszukiwania tożsamości i związanych z tym procesem rozczarowań i niebezpieczeństw. Dalsze partie analityczne rozprawy poświęcone są wykorzystaniu książki obrazkowej na lekcjach języka obcego. Autorka rozpoczyna od przytoczenia, za Christophem Bodarwé, funkcji, jaką może spełniać adresowana do młodego czytelnika literatura z motywem śmierci, wymienia m.in. ułatwienie rozmowy o trudnych problemach egzystencjalnych, przekazywanie cudzych doświadczeń jako potencjalnych rozwiązań, pomoc w terapii po traumatycznych przeżyciach. Dla potwierdzenia tezy, że współczesna niemieckojęzyczna literatura dla dzieci i młodzieży z motywem śmierci: 1) odgrywa ważną rolę w poszerzaniu wiedzy o kulturze kraju, którego język uczeń nabywa, 2) przyczynia się do doskonalenia sprawności językowej podczas nauki języka obcego, bada praktyczne możliwości przykładowego tekstu. Doktorantka wybiera książkę obrazkową dla dzieci Jutty Bauer pt. *Opas Engel* z 2001 roku. To historia chłopca, który odwiedza swojego dziadka w hospicjum i przy każdym spotkaniu poznaje wydarzenia z życia starszego pana osadzone w konkretnych realiach czasoprzestrzennych. Bohater, a z nim i czytelnik, ma sposobność poznania historii Niemiec: pierwszych lat Trzeciej Rzeszy, prześladowanie Żydów, II wojnę światową, czasy powojennego niedostatku i stopniowo pojawiającego się dobrobytu lat 50. z jego mieszczańskimi wartościami (założenie rodziny, dom, samochód). Według mgr Kraśnik losy dziadka to typowy życiorys pokolenia obecnych pradziadków, a to, co w tekście niedopowiedziane, można odnaleźć na wykonanych przez pisarkę ilustracjach, np. ubiór i wygląd ulic charakterystyczny dla minionych czasów, mundury, odzież oznaczoną gwiazdą Dawida. Tym samym polski uczeń może zaznajomić się z następującymi zagadnieniami z niemieckiej historii i kultury: wydarzeniami z przeszłości, specyfiką szkoły i życia towarzyskiego (przyjaciele, spędzanie czasu wolnego), warunkami życia i pracy, wreszcie z odchodzeniem bliskich w hospicjum. Cytaty obrazujące wymienione zjawiska zostają opatrzone komentarzem, czasami są to jednak stwierdzenia oczywiste, np. s. 196: „czasy wojny nie były łatwe, ludzie cierpieli głód, było niebezpiecznie [...]”, s. 197 „kiedy dziadek był mały, musiał chodzić pieszo do szkoły, mimo iż miał na plecach duży plecak, a droga była długa i niebezpieczna”. Objaśnianie przedstawionych w utworze sytuacji może się wydać konieczne w przypadku małych dzieci, które są naturalnym odbiorcą tekstu w środowisku niemieckojęzycznym. W warunkach polskich z książką na lekcji języka niemieckiego stykają się raczej uczniowie starsi, może nawet licealiści, można więc przypuszczać, że przedstawione w niej sytuacje są im już znane i nie wymagają tak szczegółowych tłumaczeń. Niewątpliwie warto natomiast wykorzystać tę lekturę do poszerzania kompetencji językowych polskich uczniów. W rozdziale 8.3. Doktorantka wypunktowuje struktury leksykalne i gramatyczne, które przy pomocy *Opas Engel* można ćwiczyć. Zalicza tu czasowniki rozdzielnie złożone, czas przeszły Präteritum czasowników regularnych, nieregularnych i modalnych, odmianę i stopniowanie przymiotnika, zdania podrzędnie złożone (okolicznikowe czasu i przyzwalające, dopełnieniowe, warunkowe). Oprócz wskazania przykładów ww. konstrukcji w komentarzu znajdziemy wiadomości z zakresu gramatyki opisowej, np. o sposobach tworzenia czasu Präteritum (s. 204–205), rodzajach odmiany i stopniowaniu przymiotnika (s. 205–210) itp., które wydają mi się tu zbędne. To wiedza, którą winno się przybliżyć uczniom, przywoływanie jej w kontekście badanej książki dla dzieci nie jest konieczne. Ciekawiej wypadają uwagi dotyczące możliwości ćwiczenia i wzbogacania słownictwa (s. 212), warto pochwalić dostrzeżenie faktu, że pisarka stara się uniknąć bezpośredniego opisu śmierci starszego pana

i wybiera sformułowania łagodniejsze („zamknął oczy i już nigdy ich nie otworzył”), które pasują do dziecięcego pojmowania świata. Podsumowanie pracy, rozdział 9., zawiera elementy streszczenia ujętych w poszczególnych rozdziałach zagadnień oraz postulat dalszych badań nad wykorzystaniem niemieckiej literatury dla dzieci i młodzieży w procesie przekazywania wiedzy o kulturze i podnoszenia kompetencji językowych na lekcjach języka obcego. Doktorantkę zajmują teksty traktujące o śmierci i umieraniu, jednak zaproponowany przez nią sposób analizy można zastosować do utworów o dowolnej tematyce. Należy ubolewać nad faktem, że polscy germaniści mają ograniczoną wiedzę o współczesnej niemieckojęzycznej literatury dla dzieci i młodzieży i, co za tym idzie, nie dostrzegają tkwiącego w niej potencjału i rzadko sięgają po nią w pracy nauczycielskiej. Badane w rozprawie teksty są w Polsce znane wąskiej grupie czytelników władających językiem niemieckim, tłumaczenia na język polski doczekała się tylko powieść Mirjam Pressler *Stolperschritte* (1981, pol. *Jesienne astry* 1988, tłum. Izabela Korsak).

Autorka dysertacji zebrała obszerny korpus tekstów literackich, docenić należy także dobór literatury przedmiotu. Rozprawa stanowi solidnie wykonany przyczynek do badań nad tematem śmierci w literaturze dla młodego odbiorcy. Jest napisana językiem poprawnym i przystępnym, co warto pochwalić. Jediną wadą dopracowania kwestią byłoby sięganie po synonimy lub alternatywne konstrukcje zdaniowe, które pozwoliłyby na wyeliminowanie powtarzających się często wyrazów (motyw, śmierć, temat, literatura dla dzieci i młodzieży, książka obrazkowa...). Krytycznie należy natomiast spojrzeć na kwestie redakcyjne i edytorskie, które wypunktowane są w dołączonym do recenzji aneksie.

Sformułowane w recenzji uwagi i wątpliwości nie podważają mojej pozytywnej oceny rozprawy. Świadczy ona o odczytaniu oraz badawczej oraz intelektualnej dojrzałości Doktorantki. Poszerza dotychczasową wiedzę o tematyce poruszanej we współczesnej literaturze dla dzieci i młodzieży oraz wskazuje możliwości jej zastosowania w nauczaniu języka niemieckiego, zwłaszcza w zakresie przekazywania wiedzy o kulturze i rozwijania sprawności językowych. Do druku poleciłabym szczególnie część empiryczną (rozdziały 7. i 8.) ze skróconą częścią teoretyczną – taka publikacja mogłaby być pomocna w pracy polskich nauczycieli języka niemieckiego.

Stwierdzam, że przedłożona do oceny dysertacja pt. *Zum Motiv des Todes in der deutschsprachigen Kinder- und Jugendliteratur (KJL) der Gegenwart. Zu ihrer Rolle und Funktion im Kontext der Erweiterung des Kulturwissens und der Perfektionierung der Sprachfertigkeiten der Schüler* spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim i może stanowić podstawę do dopuszczenia Pani mgr Małgorzaty Kraśnik do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/dr hab. Ewelina Kamińska-Ossowska, prof. US/

Ewelina Kamińska-Ossowska